

В.М. Бордюк, М.А. Бордюк

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ЇХНЬОГО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

У процесі розвитку сучасного суспільства постійно виникають актуальні проблеми, що вимагають нагальної професійної вирішення, бо саме від цього залежить розвиток усіх суспільних інститутів. Однією з найактуальніших проблем є прискорення темпів формування матеріальних і духовних цінностей суспільства. У світлі цього не менш актуальною постає проблема професійного самовизначення. Останні дослідження, що були проведені у країнах колишнього Радянського Союзу, засвідчують, що зі 100 людей професіоналами високого рівня стають лише 5 (за Н.В.Кузьміною). В Україні значна кількість людей, що працює в різних галузях народного господарства, не задоволена своєю роботою, а така праця є малоефективною. Непрофесіоналізм веде не лише до втрат у розбудові державності, економіки, зовнішньої та внутрішньої політики, а й до значних утрат у сфері виховання та навчання [6]. Останнє, що пов'язане з перебігом процесів соціалізації особистості, нерідко зумовлює виникнення внутрішньо особистісних конфліктів, які й стають джерелом загальносуспільних негараздів.

Сьогодні, коли перед суспільством постала потреба відповідності новим умовам його розвитку усієї системи освіти, особливого значення набуває проблема професійного самовизначення.

Як засвідчують спостереження [3], у багатьох випадках відсутність чіткої соціально-педагогічної стратегії підтримки професійного самовизначення учня гальмує розвиток не лише спеціальних, але й загальних його здібностей. Через це поповнюється число невдах, знижуються можливості подальшої соціальної адаптації випускників. Наприклад, проведені нещодавно в Росії дослідження показали, що кореляція між рівнем навченості та розвитком інтелекту учня складає лише 33%. До складу дітей із високим рівнем навченості на основі навчальних програм потрапляють учні з середнім і навіть з низьким рівнем розвитку інтелекту (за Векслером). Серед школярів із середнім та низьким рівнем навченості можна зустріти учнів із високим рівнем розвитку інтелекту, які так і не реалізують себе спочатку в навчальній діяльності, а вже потім – і професійній.

Зважаючи на це, основна суперечність, з якою пов'язана проблема дослідження, полягає в тому, що з одного боку, назрілі соціальні завдання вимагають зосередження зусиль освітніх установ на підготовці підростаючого покоління до оптимального самовизначення в житті з метою досягнення в майбутньому високих стандартів професіоналізму, а

з іншого боку, узвичаєне давніми традиціями спрямування стратегії освіти на науковість призводить до невідповідності отриманих результатів новим вимогам суспільства, що висуваються перед людиною. Це, у свою чергу, породжує необхідність осмислення педагогічних підходів і прийомів та розробки соціально-педагогічного комплексу підтримки учнів у процесі їхнього професійного самовизначення.

Дослідженню проблем підготовки учнів до професійного самовизначення присвятили праці багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, психолого-педагогічні основи підготовки до вибору професії аналізуються у працях П.Атутова, Г.Баса, Ю.Гільбуха, М.Захарова, Г.Костюка, В.Моляко, С.Пальчевського, К.Платонова, В.Симоненка та ін. Соціально-економічні передумови професійного самовизначення молоді аналізували В.Єндальцев, Г.Коряков, В.Савченко, В.Ядов та ін. Проблема вибору підростаючим поколінням майбутньої професійної діяльності чільне місце посідає у працях зарубіжних науковців – Є. Гінзбурга, Д. Голланда, Т.Капlou, А. Маслоу, С.Фукуями та ін.

Розглядаючи особливості сучасної виховної практики, за основу можемо взяти відоме твердження А.Макаренка: «Справжня суть виховної роботи полягає зовсім не у ваших розмовах з дитиною, а в організації життя дитини». Так, стратегія професійного самовизначення передбачає не лише модернізацію навчально-виховного процесу, науково-методичної роботи, а й обґрунтування і впровадження у практику нової соціально-педагогічної моделі підтримки учнів.

Всебічний розвиток особистості здійснюється протягом усього життя людини і складається з розумового, фізичного, морального, трудового та естетичного виховання і розвитку. Такі складові частини всебічного виховання тісно пов'язані з розвитком. Взаємозв'язок виховання і розвитку має місце в усіх вікових періодах життя людини. Всебічний розвиток здійснюється і в дорослому віці, в період зрілості, у процесі пізнання, праці і спілкування.

Педагогіка – це насамперед мистецтво. Актуальною залишається думка А.Макаренка: «... ніякий засіб не можна розглядати відокремлено від системи. Ніякий засіб взагалі, хоч би який ви взяли, не можна визнати ні добрим, ні поганим, якщо ми розглядаємо його окремо від інших засобів, від цілої системи, від цілого комплексу впливів» [8, с. 65]. У використанні методів виховання не може бути

конкретних рекомендацій. Варто враховувати особливості психічних явищ, зіставляти власні дії з соціально-психологічними законами, враховувати всі соціально-педагогічні умови, в яких перебуває вихованець. Ні один із методів формування і виховання особистості не є універсальним сам по собі, необхідно використовувати систему заходів. Така система, на думку педагога Н.Волкової, має узгоджуватися із завданнями і змістом виховного заходу, *відповідати певним умовам*, в яких здійснюється виховний вплив, бути відповідною до індивідуально-психологічних та вікових особливостей учнів і враховувати особливості спрямованості учнівського колективу [5].

До початку зрілості (розумової, трудової, громадянської) людина проходить шлях онтогенетичного (індивідуального) розвитку, який не завершується її переходом до дорослості. Цей процес є своєрідним постійним актом діяльності, що на різних етапах має різний рівень прояву.

Діяльність розглядається як активність, спрямована на досягнення особистістю значущого результату. Виховний процес, спираючись на здібності, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід учня, дає змогу реалізувати себе в різних сферах творчої діяльності. При цьому забезпечується пріоритетність індивідуальності, самоцінності, самобутності учня як активного носія суб'єктивного досвіду.

К.Роджерс зазначає: «Якщо ми хочемо мати громадян, здатних конструктивно існувати у калейдоскопі мінливого світу, ми повинні звільнити наших дітей, дозволити їм стати самостійними учнями... Такий тип учня розвивається найкраще у фасилітативних стосунках з людьми, які сприяють зростанню».

Розвиток природних обдарувань учнів відбувається в індивідуальному темпі, на основі добровільності та варіативності. *Свобода вибору* занять позитивно позначається на характері самореалізації у майбутньому, поліпшує базову професійну підготовку, допомагає «приміряти» на себе омріяну професію ще у шкільні роки.

Організація творчої діяльності на принципах добровільності сприяє створенню психолого-педагогічних умов для вільного самовизначення і самоствердження кожного учня, якнайповнішому розкриттю внутрішніх резервів. Адже найбільш плідний розвиток дитини базується на її свідомих, добровільних діях у межах внутрішньої свободи, вільного вибору у сфері особистісно-індивідуального самовияву.

«Діяльність має бути МОЯ, захоплювати МЕНЕ, виходити із душі МОЄЇ», – писав К.Д.Ушинський. Можливості творчого розвитку і саморозвитку дитини не обмежуються навчанням. Чим раніше діти залучаються до практичної творчості, яка їх цікавить і хвилює, тим глибше вони розуміють життя й духовний

зміст майбутньої діяльності, що веде до більш усвідомленого вияву ними активного ставлення до реалізації себе як особистості. Розвинуті в дитинстві творчі сили впродовж усього життя впливають на свідоме і безперервне духовне самовдосконалення людини.

Г.Балл зазначає, що розвиток середовища формування системи самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації особистості можливий через розвиток в учня внутрішньої свободи. Свободу в найзагальнішому розумінні можна визначити як сукупність умов, зовнішніх або внутрішніх, які сприяють (зокрема, через усунення перешкод) гармонійному розгортанню і виявленню різноманітних здібностей особи. Педагогом робиться висновок, що гуманізація освіти має передбачати надання тому, хто навчається, по-перше, достатньої зовнішньої свободи і, по друге, дієвої допомоги у здобутті внутрішньої, особистісної свободи [2].

Проблема «внутрішньої свободи» особистості була предметом досліджень Е.Фромма, В.Франкла та інших мислителів, що наголошували на зв'язку свободи з особистісною відповідальністю.

Зв'язок «внутрішньої свободи» з творчістю розкривають у своїх працях вітчизняні вчені Г.Балл, О.Губенко та ін. Саме на основі цього зв'язку, розкривається вплив внутрішньої свободи особистості на здатність до таких виявів: 1) подолання стереотипів, продукування оригінальних ідей; 2) розвиток уяви та конструювання віртуальних псевдооб'єктивних ментальних світів – ідей, витворів мистецтва, концепцій та теорій; 3) автономна, неконформістська, незалежна від групи поведінка, знижена сугестивність, навіюваність психіки; 4) вироблення широких, узагальнених поглядів на світ, систематичність та антиципативність мислення; 5) орієнтація поведінки на найвищі цінності, подолання вузько прагматичних інтересів; 6) неутилітарна мотивація; 7) моральність вчинків за вільним внутрішнім переконанням.

Постановка особистістю перед собою будь-якої мети, знаходження шляхів її реалізації і втілення досягнутих результатів у життя потенційно містить у собі елементи творчості.

Творчість – це психічний процес створення нових цінностей. Він передбачає наявність у суб'єкта здібностей, мотивів, знань і вмій, завдяки яким створюється продукт, що вирізняється новизною, оригінальністю, унікальністю [14, с. 663]. Очевидно, творчість є основою професіоналізму. Саме творчість визначає основоположні для акмеологічної науки психологічні поняття: майстерність, розвиток, зрілість, обдарованість, здібності, креативність, вдосконалення та ін. Виняткову роль у творчості як механізму досягнення особистістю свого „акме” відіграє уява, інтуїція, неусвідомлювані компоненти розумової активності, а також потреба особистості в

саморозкритті [15, с. 33].

Провівши аналіз джерел [1], [15], [12, с. 32-39], [10], [11] з використанням комплексного підходу до

аналізу теоретико-експериментальних даних, автори пропонують модель розвитку творчої особистості як засіб досягнення професіоналізму (Див. рис.1.).

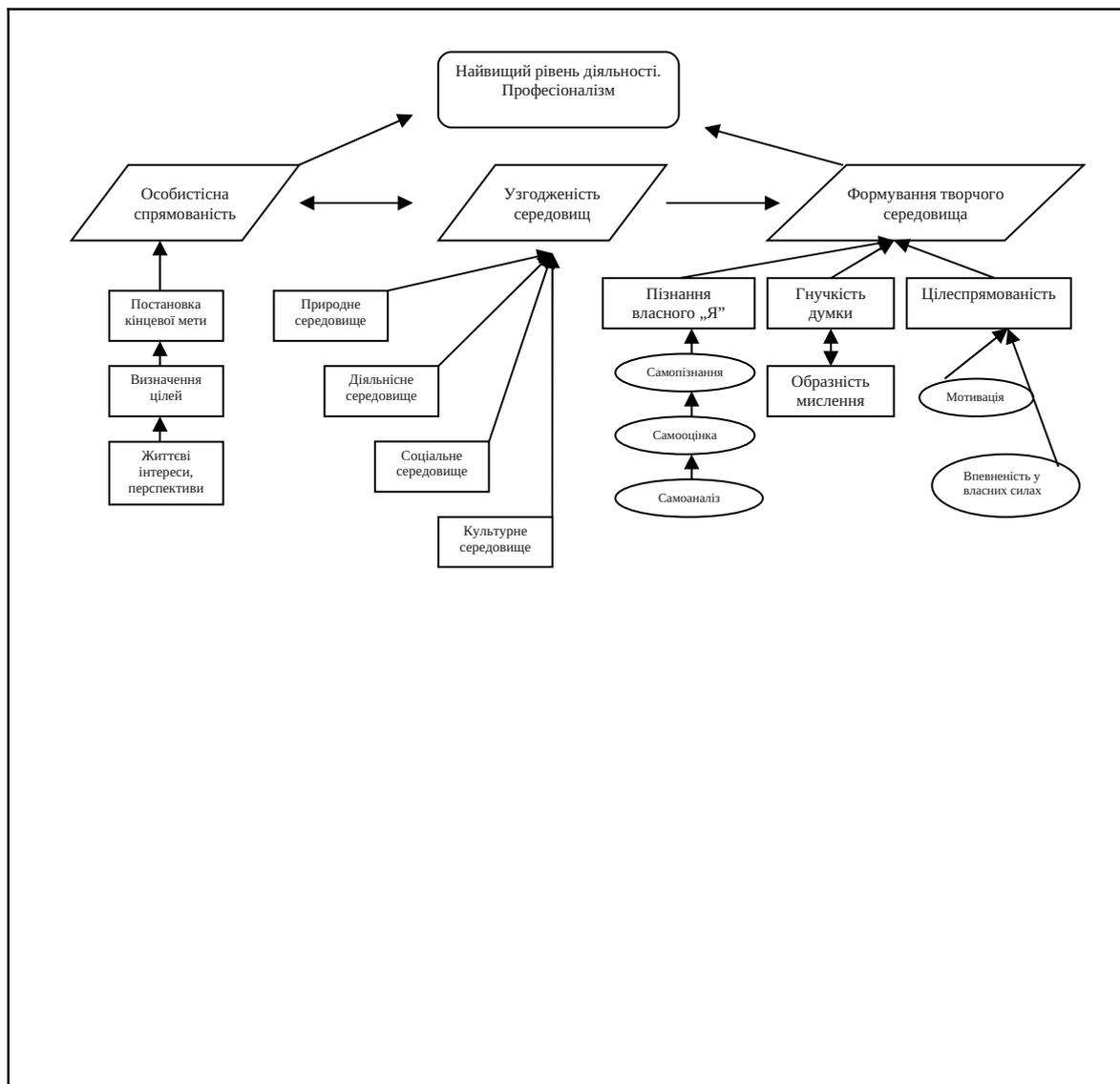

Рис.1. Розвиток творчої особистості як засіб досягнення професіоналізму

Основою досягнення професіоналізму є формування творчого середовища з урахуванням особливостей особистісної спрямованості. Важливо, щоб при цьому відбувалася узгодженість природного, діяльнісного, соціального та культурного середовищ. Саме від такої узгодженості середовищ буде залежати цілісність способу життя людини, що, у свою чергу, визначається, з одного боку, відповідністю між її потребами як живої істоти, культурною орієнтацією як індивіда, особистісною спрямованістю і метою діяльності як суб'єкта; а з іншого боку, тим, який рівень „узгодженості” і вимог до людини цих середовищ.

Важливого значення у професійному самовизначенні набуває соціальне середовище як

необхідна ланка опосередкованого впливу суспільства на особистість. Соціальне середовище – це відносно стійка сукупність речових і особистісних елементів, з якими безпосередньо взаємодіє соціальний суб'єкт і які впливають на його діяльність.

Особистісна спрямованість як інтегральна та генералізована властивість особистості характеризується і визначається на початкових ланках життєвими інтересами, схильностями, ідеалами [14, с. 261]. Такі характеристики дають змогу людині гіпотетично вибудовувати перспективи та визначати власні цілі. Поряд із тим саме знання кінцевої мети, іншими словами чітка побудова алгоритму дій для досягнення результату, є

показником визначеності особистості на шляху до вершини діяльності.

Формування творчої особистості прямо залежить від формування людиною власного творчого середовища і входження в нього. А це можливо за умов пізнання власного Я, гнучкості думки, що пов'язано з образністю мислення, цілеспрямованості [10, с.19].

Пізнання власного Я – це своєрідний перехід особистістю від самоаналізу до самооцінки і до самопізнання. Інформація, яку людина отримує, пізнаючи своє Я, важлива, оскільки вона знаходиться поза свідомістю і її отримання завжди проблематичне, а використання у повсякденному житті – обов'язкове.

Гнучкість думки є запорукою швидкого вирішення завдань, прийняття рішень. Творчі особистості легко і швидко знаходять у проблемі нові аспекти і шляхи її вирішення. А застосування різних підходів, зазвичай, призводить до розробки унікального шляху вирішення проблеми. Відтак гнучкість думки взаємопов'язана з образністю мислення. У процесі формування творчого середовища необхідно вірити, що особистість володіє унікальною можливістю розрізняти й бачити нове. Потім образи виражаються в такій формі, щоб їх можна було використовувати на практиці.

Цілеспрямованість – одна з важливих характеристик розвинутого внутрішнього творчого середовища; є тією структурою, що відповідає за покращення внутрішнього клімату та необхідна для самовдосконалення. Цілеспрямованість пов'язана з мотивацією (фактором пізнавальної активності суб'єкта щодо осмислення життя і цілей) та впевненістю особистості у власних силах (те, що відрізняє успішних людей від невдач). Кожна людина намагається обирати найбільш особистісно вмотивовану ціль. Ця вмотивованість складається з елементів, які, у свою чергу, можуть бути зведеними до наступних проблем: оцінка особистістю своїх здібностей та потреб; оцінка пов'язаної з цим складності поставленої мети з позиції власних здібностей і потреб [10, с. 16].

Гуманізація освіти, орієнтована на досягнення старшокласниками формальної свободи, забезпечує задоволення їх базових потреб через створення умов діяльності, сприятливих у психогігієнічному та соціально-педагогічному планах. Така сприятливість умов передбачає повагу до уподобань, прагнень і досягнень учнів, що надає їм достатнього простору для вияву самостійності і творчості, а також подолання труднощів, і як результат – фізичне й духовне загартування, формується впевненість у власних силах.

З іншого погляду, гуманізація освіти має на меті розкриття можливостей наповнення свободи учнів повноцінним змістом і залучення до діалогічних процесів творення культури під час навчально-виховного процесу.

Особливо гостро постає питання про зміну спрямованості творчої активності, коли людина має

на меті не перетворення зовнішньої природи чи зовнішнього предметного світу, а перш за все перетворення самої себе. А відтак, творчість передбачає виявлення всіх життєвих взаємозв'язків у різноманітних аспектах самореалізації особистості. Це і створення людиною умов свого життя, формування суспільних і міжособистісних стосунків, створення соціальних інститутів, що керують суспільними взаєминами і регулюють соціальну поведінку, це виховання і навчання, це соціальні процеси, в яких кожен виступає і об'єктом, і суб'єктом. Педагог Г.Сіліна підкреслює, що чим активніше і багатосторонньо особистість переймається такими формами діяльності, тим більш всебічно розвинутою вона повинна бути [4]. У цьому контексті найбільш близькою є концепція „життєтворчості”, що запропонована і розробляється рядом українських філософів (В.Шинкарук, Л.Сохань, Н.Шульга, І.Бекешина, П.Соболь та ін.) „Творча діяльність людини постає як її самодіяльність, самозміна, саморозвиток. Людина... перетворює себе на ціль своєї діяльності” [16, с. 282].

Важливим елементом соціально-педагогічний підтримки старшокласників у професійному самовизначенні є *мотивація*. Саме мотиваційна сфера особистості тісно пов'язана з процесами реалізації особистісної свободи та творчістю.

Професійне самовизначення істотно впливає на формування життєвих перспектив людини [7]. Вибір професії – основа самоствердження особистості у суспільстві, одне з найголовніших рішень. Отже, мотивація професійного самовизначення є важливою з точки зору виявлення основних особистісних детермінант, що лежать в основі вибору майбутньої професійної діяльності.

У період ранньої юності істотно змінюються внутрішні умови, які опосередковують зовнішній вплив на особистість. Потреба у самовизначенні стає головною, виникає внутрішня тенденція до інтеграції вже наявних властивостей і ставлень, оскільки формулювання життєвого плану, мотивів вибору потребує внутрішньої узгодженості та цілісності. Зміст процесу професійного самовизначення полягає не лише у спрямованості на вибір конкретної професії, але й у знаходженні внутрішніх підстав такого вибору [4].

Мотивація свідомого вибору професії – це система спонукань, спрямованих на реалізацію потреби в оволодінні певним видом діяльності. Вона формується в людини з усвідомленням нею суспільної важливості обраної діяльності і правильної оцінки своїх індивідуальних нахилів і здібностей.

Мотивація творчої активності та професійного самовизначення особистості - це система стійких мотивів, що відображає особистісну трансформацію взаємодії соціальних та індивідуальних чинників у

стійку творчу спрямованість особистості. Це поняття характеризує стан свідомості особистості, який зумовлює пріоритет творчої діяльності в системі життєвих виборів і поведінкових стратегій, стимулює та підтримує творчий процес на всіх стадіях його розвитку.

Творча активність є умовою утвердження особистості, яка розвивається в системі суспільних стосунків. Мотиви творчої активності, пов'язуючись у свідомості зі здібностями, стають детермінантами розвитку життєтворчої активності. Мотивація творчої активності забезпечує постійну свідому чи підсвідому, довільну чи мимовільну складну роботу мислення, яка

не завжди пов'язана з конкретною діяльністю, але має виражену пошуково-творчу спрямованість [9, с. 4].

Аналіз основних аспектів соціально-педагогічної підтримки старшокласників у процесі їхнього професійного самовизначення дозволив виділити три основні складові, а саме: особистісна свобода, творча активність та мотивація (Рис.2).

Відповідно забезпечення свободи вибору передбачає: а) вибір старшокласником занять; б) „примірку” майбутньої професії у шкільні роки; в) урахування принципу добровільності у творчій діяльності учня г) сприяння розвитку внутрішньої свободи особистості учня.

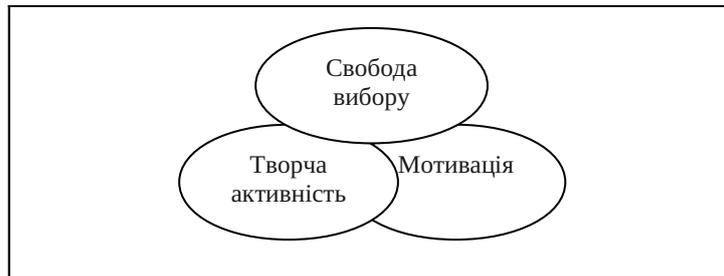

Рис.2. Складові професійного самовизначення старшокласників

Професійне самовизначення має бути вільним самовизначенням, тобто передбачати розкриття внутрішніх резервів. При цьому важливим є вплив на ціннісно-мотиваційну сферу особистості старшокласника. Саме мотивація передбачає залучення учня до практичної творчості, спочатку у навчально-виховному процесі, а пізніше – у виконанні професійної діяльності.

Творчість – одна з найбільш змістовних форм активності особистості, яку можна розглядати як

універсальну здатність успішного виконання різних видів діяльності, є основою професіоналізму з урахуванням саморозвитку і самоствердження особистості в суспільстві.

Перспектива подальших досліджень полягає у створенні та експериментальній перевірці соціально-педагогічного комплексу підтримки професійного самовизначення старшокласників в умовах сучасного загальноосвітнього навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.* Избранные психологические труды. В 2-х томах. – Т.1. /Под ред. А. Бодалёва, Б.Ломова. – М.: Педагогика, 1980 – 232 с.
2. *Балл Г.О.* Сучасний гуманізм і освіта. – Рівне, 2003. – 128 с.
3. *Беспалько В.П.* Не пора ли менять стратегию образования? // Педагогика. – 2001. - №9. – С.87-95.
4. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1978. – 464 с.
5. *Волкова Н.П.* Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академія, 2003. – 576 с.
6. *Деркач А.А., Кузьмина Н.В.* Акмеология – наука о путях достижения вершины профессионализма. – М., 1993. – 162 с.
7. *Леонтьев Д.А., Шелобанова Е.В.* Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего // Вопросы психологии. – 2001. – №3. – С.57-65.

8. *Макаренко А.С.* Твори: У 7-ми т. – Т.5.
9. *Музыка О.О.* Мотивація творчої обдарованості // Обдарована дитина. – 2003. - №3. – С.2-9.
10. *Немцов А.* Целеполагание как творчество // Педагогика. – 2002. - №4. – С. 15-20.
11. *Пальчевський С.* Акмеологічні аспекти в сучасних технологіях соціально-педагогічної роботи // Нова педагогічна думка. – №4 – Рівне, 2004. – С.6-8.
12. *Реан А.А., Коломинский Я.Л.* Социальная педагогическая психология. – СПб.: Питер, 1999. – 416 с.
13. *Силина Г.О.* Некоторые теоретические аспекты творческой деятельности // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №2-3. – С.122-125.
14. *Словарь практического психолога.* / Сост. С.Ю.Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
15. *Сучасні аспекти розвитку творчої*

особистості // Дайджест педагогічних ідей та технологій – „Школа-парк”. – 2002. – №3. – С. 32-35.

16. Шинкарук В.И., Сохань Л.В., Шульга Н.А.,

Бекешина И.Э., Соболев П.П. Жизнь как творчество. – К.: Наукова думка, 1985.

Подано до редакції 21.03.08

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется процесс профессионализма в деятельности, при этом профессионального самоопределения учитывая значение мотивационной составной старшекласников. Выделяют основные аспекты личности учащихся. взаимосвязи творчества и достижения

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, творчество, мотивация, социальная среда.

РЕЗЮМЕ

У статті аналізується процес професійного професіоналізму в діяльності, при цьому враховуючи самовизначення старшокласників. Виділяють основні значення мотиваційної складеної особи учнів. аспекти взаємозв'язку творчості і досягнення

Ключові слова: професійне самовизначення, творчість, мотивація, соціальне середовище.

SUMMARY

The article analyzes the process of professional self-determination of senior pupils; ascertains some basic aspects of interrelation of creativity and achievement of professionalism in activity, taking into account the value of motivational component of pupil's personality.

Keywords: professional self-determination, creation, motivation, social environment.